

HEROISMS PRIEKŠVĀRDA VIETĀ

Trešā reiha valoda atbilstoši jaunajām prasībām zināmā mērā paplašināja distancējošā priedēkļa «at-»¹ darbības lauku (turklāt vēl arvien nav skaidrs jautājums par to, vai runa ir par pilntiesīgiem jaundarinājumiem, vai par dažādās profesionālās nozarēs jau zināmo izteicienu pārņemšanu ikdienas valodā). Pirms iespējamā uzlidojuma logi bija jāaptumšo, un tā radās ikdienas «attumšošanas» darbs. Jumtu ugunsgrēku laikā dzēsēju ceļā bēniņos nedrīkstēja atrasties nekādas grabažas, tāpēc bēniņi tika «atgrabžoti». Bija jāiemācās lietot jaunus pārtikas produktus: sūrais kastanis tika «atsūrināts»...

Lai visaptveroši apzīmētu pašu nepieciešamāko mūsdienu uzdevumu, ir ieviesta analogiski veidota vārdu forma – nacisma dēļ Vācijas gandrīz aizgāja bojā; pūles to dziedēt no šīs nāvējošās slimības šodien dēvē par «atnaciskošanu». Es nevēlos un arī neticu, ka šis pretīgais vārds dzīvos ilgstoši; tiklīdz būs izpildīts tā tagadnes pienākums, tas nogrims un saglabās vienīgi savu vēsturisko esamību.

Otrais pasaules karš mums vairākkārt parādīja, kā pēkšņi pazūd kāds izteiciens, kurš, šķiet, bija nolemts mūžīgai lietošanai – tas nogrimst līdz ar apstākļiem, kas to radījuši, un kādreiz vēlāk liecinās par tiem kā pārakmeņojums. Tā notika ar «zibenskaru» un tam pakārtoto īpašības vārdu «zibenīgs», ar «iznīcināšanas kaujām» un tām piederošo «katlu» vai «klejojošo katlu»² – jau šodien nepieciešams komentārs, ka runa ir par ielenkto divīziju izmisīgu atkāpšanās mēģinājumu –, tāpat ir arī ar «neru karu», un pat ar «galīgo uzvaru». «Desantu ķīlis» pastāvēja no 1944. gada pavasara

¹ Vācu val. – *ent*.

² Vācu val. – *Wandernden Kessel*.

līdz vasarai, tas turpināja pastāvēt, kad bija jau uztūcis par bezveidīgu masu, taču, kad krita Parīze, kad jau visa Francija bija kļuvusi par «desantu ķīli», tas pēkšņi izzuda, un kā pārakmeņojusies liecība tas atkal parādīsies tikai turpmāko laiku vēstures stundās. Un tā notiks arī ar mūsu pārejas laikmeta vissmagāko, izšķirošāko vārdu – kādu dienu nogrims arī «atnasciskošana», jo nebūs vairs stāvokļa, kas būtu jāizbeidz. Taču līdz tam vēl paies vērā ņemams laika sprīdis, jo jāpazūd ir ne vien nacistiskajai darbībai, bet arī nacistiskajam noskaņojumam, nacistiskajam domāšanas veidam un tā barotnei – nacisma valodai.

Cik daudzus jēdzienus un jūtas tā ir apgānījusi un saindējusi! Tā saucamajā Drēzdenes Tautas augstskolas vakara ģimnāzijā un diskusijās, ko rīkoja Kultūras darbinieku apvienība³ kopā ar Brīvo Vācu Jaunatni⁴, es aizvien ievēroju, kā jauni cilvēki, visā viņu nevainībā no sirds cenšoties aizpildīt robus un maldus savā novārtā atstātajā izglītībā, netiek valā no nacisma domu gaitas. Viņi nemaz neapjauš, ka viņus maldina un pavedina aizgājušā laika valodas prakse. Mēs runājām par kultūras, humānisma un demokrātijas būtību, un man radās iespaids, ka apgaismība jau iestājusies, ka labu grībošajās galvās kaut kas jau ir noskaidrojies, un tad, esot tam jau tik tuvu, kāds ierunājās par kādu varonīgu rīcību, kādu heroisku pretošanos vai par heroismu vispār. Tajā pašā brīdī, kaut nedaudz izpauzoties šim jēdzienam, visa skaidrība zuda un mūs atkal apņēma nacisma tvans. Un runa ir ne tikai par tiem jaunajiem cilvēkiem, kuri tikko bija atgriezies no karalauka vai gūsta un nejutās pietiekami ievēroti – nemaz nerunājot par godināšanu –, nē, arī meitenes, kuras vispār nebija dienējušas, pilnīgi atradās apšaubāmās heroisma izpratnes varā. Neapšaubāmi bija tikai tas, ka patiesa attieksme pret humānisma, kultūras un demokrātijas būtību nav iespējama, ja par varonību domā šādā veidā, pareizāk sakot, domā par to aplam.

Taču kādā kontekstā šī paaudze, kas 1933. gadā tikko bija pāraugusi ābeci, nonāca saskarē tieši ar vārdu «heroisks» un visu, kas tam piederīgs? To varētu izskaidrot tādējādi, ka šis vārds vienmēr ir bijis iespīlēts uniformā, trīs dažādās uniformās, un nekad neparādījās civiltērpā.

³ *Kulturbund (Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands)* – masu organizācija, ko izveidoja 1945. gadā Vācijas atjaunošanai un nacistu režīma seku pārvarēšanai Vācijas Demokrātiskajā Republikā; no 1946. gada marta to vadīja V. Klemperers.

⁴ Brīvā Vācu Jaunatne (*FDJ, Freie Deutsche Jugend*, 1946) – jaunatnes masu organizācija Vācijas Demokrātiskajā Republikā, analoga komjauniešu organizācijai PSRS.

Kad Hitlers savā «Cīņas» grāmatā⁵ runā par audzināšanas pamatliņām, pašā priekšplānā izvirzīts fiziskais. Viņš mīl izteicienu «fiziskā norūdīšanās», ko ir aizguvis no Veimāras konservatīvo leksikas, viņš slavina Vilhelma⁶ armiju kā vienīgo veselīgo un dzīvi apliecinājošu iestādījumu visādi citādi satrunējušajā tautas ķermenī, un militārajā dienestā viņš saskata galvenokārt vai pat vienīgi – audzināšanu, kas vērsta uz fizisko produktivitāti. Rakstura veidošana Hitleram nešaubīgi ieņem tikai otro vietu; pēc viņa domām, ja fiziskais valda pār audzināšanu un izspiež garīgo, raksturs veidojas vairāk vai mazāk pats no sevis. Bet pēdējā vietā šajā pedagoģiskajā programmā – lai arī gauži negribīgi un ar aizdomām – tiek pieļauta intelekta skološana un apgādāšana ar mācību vielu. Arvien jaunos izteicienos bailes no domājoša cilvēka pauž naidu pret domāšanu. Kad Hitlers stāsta par savu virzišanos augšup, par saviem pirmajiem lielajiem sapulču panākumiem, tad viņš ne mazāk par savām runas dāvanām slavina savu kārtībnieku cīņas sparū; no viņu nelielās grupas drīz attīstījās trieciennieku daļa (*SA*)⁷. «Brūnās trieciendaļas» – kuru vienīgais uzdevums ir vardarbība, kurām sapulču laikā jāuzbrūk politiskajiem pretiniekiem un jāiztriec tie no zāles – ir viņa īstenie palīgi cīņā par tautas sirdi, tās veido viņa pirmie varoņi, kurus viņš tēlo kā asinīm noplūdušus naidīgā pārspēka uzvarētājus, kā vēsturisko sapulču zāļu kauju paraugvaroņus. Līdzīgi tēlojumi un tāds pats noskaņojums, un tāds pats vārdu krājums ir atrodams tur, kur Gebels⁸ apraksta savas cīņas par Berlīni. Ne jau gars ir uzvarētājs, par pārliecināšanu vispār nav runas, pat apmāns ar retorikas līdzekļiem nav izšķirošais jaunās mācības uzvarā, bet gan pirmo *SA* vīru, «veco cīnītāju» varonība. Turklāt Hitlera un Gebelsa paziņojumus man papildināja mūsu draudzenes profesionālais vērtējums – viņa tolaik bija kāda saksiešu industrijas centra slimnīcas jaunākā ārste. «Kad mēs vakaros pēc sapulcēm

⁵ Domāts Hitlera sacerējums «Mana cīņa» (*«Mein Kampf»*, 1. sēj. – 1925; 2. sēj. – 1926).

⁶ Vilhelms II – Vācijas imperators un Prūsijas karalis (1888–1918).

⁷ *SA (Sturmabteilung)* – triecienvienības, nacistu partijas bruņotie spēki, kurus sāka veidot 1921. gadā. Vienību galvenais uzdevums bija fiziska izrēķināšanās ar nacistu pretiniekiem; 30. gados triecienvienības centās pārveidot pēc vācu armijas parauga; 1934. gadā *SA* bija 1,2 miljoni trieciennieku.

⁸ Pauls Jozefs Gebels (1897–1945) – viens no nacionālsociālistu partijas līderiem, tuvākais Hitlera domubiedrs un līdzgaitnieks, no 1928. gada vadīja nacionālsociālistu partijas propagandas darbu, Hitlera valdībā ieņēma izglītības un propagandas ministra posteni.

saņēmām ievainotos,» viņa bieži stāstīja, «es tūlīt pat zināju, kurš kurai partijai piederējis, pat tad, ja tas jau gulēja gultā izģērbs: tie ar brūcēm galvā no sitiena ar alus kausu vai krēsla kāju bija nacisti, bet tie ar stīlela dūrienu plaušās bija komunisti.» Runājot par slavu, ar triecienniekiem ir tāpat kā ar itāliešu literatūru, abos gadījumos sākotnējais spožums vairs nekad nav atkārtojies ar tādu intensitāti kā sākuma posmā.

Laika ziņā otrā uniforma, kurā tērptas nacistiskā varonība, ir autobraucēja ietuntuļojums – aizsargcepure, brillu maska, biezie cimdi. Nacisms nodarbojās ar visiem sporta veidiem, bet no valodas viedokļa neviens cits to nav tā ietekmējis, kā bokss; taču visiespaidīgākais un biežāk sastopamais varonības atveids trīsdesmito gadu vidū ir autobraucējs – pēc nāvējošās katastrofas Berndts Rozemeijers⁹ tautas fantāzijā kādu laiku nostājās gandrīz vai līdzās Horstam Veselam¹⁰. (Piezīme maniem augstskolas kolēģiem – par daudzpusīgajām attiecībām starp Gebelsa stilu un lidotājas Elijas Baihorna¹¹ atmiņu grāmatu «Mans vīrs, sacīkšu braucējs» var rīkot interesantus seminārus.) Starptautisko autosacīkšu uzvarētāji – vai nu pie savu cīņasratu stūres, vai arī atspiedušies pret to, vai arī zem tā apglabāti – bija visvairāk fotografētie dienas varoņi. Ja jaunajam cilvēkam par viņa varoņa tēlu nekļuva kāds no kailajiem, muskuļotajiem vai trieciennieku uniformā iespīlētajiem karotājiem, tad katrā ziņā par tādu kļuva sacīkšu braucējs; abiem varoņu iemiesojumiem kopīgs bija stingušais, tālē vērstais skatiens, kurā izpaudās cieša apņēmība un iekarotgriba.

Sākot ar 1939. gadu, sacīkšu auto vietā parādās tanks, autovadītāja vietā – tanka vadītājs. (Kājnieki šādi sauca ne vien autovadītāju, bet arī tanku apkalpi). Kopš pirmās kara dienas līdz pat Trešā reiha sabrukumam jebkura varonība gan uz ūdens, gan uz zemes, gan debesīs ir tērpusies uniformā. Pirmā pasaules kara laikā vēl pastāvēja civilā varonība frontes aizmugurē. Cik ilgi vēl pastāvēs aizmugure? Cik ilgi vēl civilā dzīve? Mācība

⁹ Berndts Rozemeijers (1909–1938) – vācu autosacīkšu braucējs.

¹⁰ Hanss Horsts Vesels (1907–1930) – nacistu trieciennieks, viņa politiskās aktivitātes atslāba, kad viņš iemīlējās prostitutā. Kopīgi irētajā dzīvoklī viņus atrada prostitūtas suteners un vairāki viņa biedri, kas izrādījās pretējās – komunistiskās – politiskās nometnes pārstāvji. Vesels tika sašauts un gāja bojā. Nacistu propaganda H. Veselu padarīja par politisko upuri. 1929. gadā Gebelsa vadītajā laikrakstā tika publicēts H. Vesela nacionālsociālisma garā sacerēts dzejolis «*Die Fahne hoch...*!», ko pielāgoja kādas populāras jūrnieku dziesmas melodijai. Pēc autora nāves tā kļuva par nacistu partijas himnu un kopš 1933. gada par otro nacionālo himnu.

¹¹ Elija Rozemeijere-Baihorna (1907) – sacīkšu braucēja Bernda Rozemeijera sieva.

par totālo karu šausmīgā veidā vērsas pret tās radītājiem: fronte ir visur, katrā fabrikā, katrā pagrabā slēpjas militārā varonība, bērni, sievietes un sirmgalvji mirst tajā pašā heroiskajā kaujas lauka nāvē, turklāt samērā bieži tajā pašā uniformā, kāda pienāktos jaunajiem aktīvās armijas karavīriem. Divpadsmit gadu laikā jēdziens «heroisks» un ar to saistītais vārdu krājums tika lietots arvien biežāk, visbeidzot apzīmējot ar to vienīgi kareivīgu drosmi, pārgalvīgu, nāvi nicinošu izturēšanos jebkurā cīņas brīdī. Ne velti nacisma valoda ir laidusi apgrozībā un par vienu no saviem iemīļotākajiem vārdiem padarījusi īpašības vārdu «kaujiniecisks». «Kareivīgs»¹² šķita pārāk niecīgs, lika domāt tikai par kara lietām, tas acīmredzot bija arī pārāk atklāts, atsedza ķildīgumu un tieksmi iekarot. Turpretī «kaujiniecisks!» Tas vispārīgākajā veidā apzīmē sasprindzināto rakstura un gribas ievirzi, kas ikvienā dzīves situācijā aizsargājoties un uzbrūkot tiecas uz sevis aplicināšanu, un nekad ne – atteikšanos. Vārda «kaujiniecisks» ļaunprātīga izmantošana atbilda pārmērīgajai «herosima» nodēldešanai, šo jēdzienu lietojot aplami un nevietā.

«Bet jūs patiesi esat pret mums netaisns, profesora kungs! Pret mums – es te nedomāju nacistus, es tāds neesmu. Taču visus šos gadus ar dažiem pārtraukumiem es biju frontē. Vai tad tas nav dabiski, ka par varonību kara laikā runā īpaši daudz? Un kādēļ gan tur izrādīta varonība lai nebūtu īsta?» – «Varonība nav tikai drošsirdība un riskēšana ar savu dzīvību. Uz kaut ko tādu ir spējīgs jebkurš kauslis vai jebkurš noziedznieks. Sākotnēji varonis veica darbus, kas raksturoja tieši cilvēku. Laupīšanas karam, turklāt tik nežēlīgam kā hitleriskais, nav nekā kopīga ar heroismu.» – «Bet manu biedru vidū ir bijis ļoti daudz tādu, kuri tajās šausmās nepiedalījās un kuri bija stingri pārliecināti – un citādi jau tas mums netika pāsniegts –, ka arī uzbrūkot un iekarojot mēs piedalījāmies vienīgi aizstāvēšanās karā un ka pasaulei mūsu uzvara nāks tikai par svētību. Kā tas bija patiesībā, mēs uzzinājam daudz vēlāk, daudz par vēlu... Un vai jums nešķiet, ka arī sportā var izpausties īsta varonība, ka arī sporta sasniegumi rāda cilvēciskas darbības paraugu?» – «Protams, ka tas ir iespējams, un, bez šaubām, reizēm arī nacistiskajā Vācijā sportistu un karavīru vidū ir bijuši īsti varoņi. Bet, kopumā ņemot, tieši šo sportistu un karavīru varonību es vērtēju skeptiski. Šīs abas varonības ir pārāk skaļas, pārlietu uzvarošas un uzpūtīgas, lai vienlaikus būtu arī īstas. Protams, sacīkšu braucēji bija industrijas bruņinieki vārda tiešā nozīmē, viņu pārgalvīgajiem

¹² Vācu val. – *kämpferisch* un *kriegerisch*.

braucieniem bija jānāk par labu vācu fabrikām un līdz ar to tēvzemei, un, iespējams, tie deva savu ieguldījumu sabiedrībai, nododot savu pieredzi automobiļu ražošanas pilnveidošanai. Taču tajā visā bija tik daudz uzpūtības, tik daudz gladiatoriskas uzvaras kāres! Un karavīriem ordeņi un paugstinājumi dienestā ir tas pats, kas sacikšu braucējiem vainagi un balvas. Nē, tādām heroismam, kas skaļi apliecina sevi visas sabiedrības priekšā un kas, gūstot panākumus, tiek vēl arī pamatīgi apmaksāts, man ir ļoti grūti noticēt. Jo klusāks ir heroisms, jo mazāk tam ir skatītāju, jo nerentablāks tas ir pašam varonim, jo tas ir mazāk dekoratīvs, jo tūrāks un nozīmīgāks tas ir. Tieši par šo pastāvīgo saistību ar dekoratīvismu, par šo lielīšanos ar sevi man ir visvairāk pārmetumu nacistiskajam varonības jēdzienam. Krietna, patiesa varonība nacismā oficiāli nemaz nav pazīstama. Un tādēļ nacisms ir falsificējis un diskreditējis visu šo jēdzienu kopumā.»

«Tātad jūs pilnīgi noliedzat klusas un patiesas varonības pastāvēšanu Hitlera laikā?»

«Nē, ne jau Hitlera laikā – tieši otrādi, – tas ir devis visīstāko heroismu, taču, tā sakot, pretējā pusē. Es runāju par daudzajiem drosmīgajiem koncentrācijas nometnēs, par daudzajiem bezbailīgajiem pagrīdniekiem. Viņu vidū nāves briesmas un ciešanas bija nesalīdzināmi lielākas nekā frontēs, un bez jebkāda dekoratīvā spožuma! Viņu acu priekšā nebija vis izslavētā un godpilnā «nāve kaujas laukā», bet gan labākajā gadījumā nāve giljotinējot. Un tomēr – lai arī bez dekoratīvisma, lai arī šī varonība neapšaubāmi bija īsta – arī šiem varoņiem bija savs iekšējs atbalsts un atvieglojums, arī viņi apzinājās savu piederību kādai armijai, viņi cieši un pamatoti ticēja, ka viņu lieta galu galā uzvarēs, un kapā viņi varēja ņemt līdzī lepono ticību, ka viņu vārds kādreiz augšāmcelsies, un, jo apkaunojošāk viņus tagad nonāvēja, jo vairāk tas būs slavas apņemts. Bet es pazīstu kādu vēl daudz bezcerīgāku, vēl daudz klusāku varonību, kam nebija nekāda atbalsta piederībā kādam karaspēkam vai politiskam grupējumam, kam trūka jebkādas cerības uz nākotnes mirdzumu, kam pilnīgi bija jāpaļaujas uz sevi pašu. Tās bija nedaudzās āriskās dzīvesbiedres (sevišķi daudz jau viņu nebija), kuras nepakļāvās nekādam spiedienam, kas varētu viņas šķirt no dzīvesbiedriem. Pēc kā gan izskatījās šo sievietu ikdiena! Kādas tik lamas, draudus, sitienus, apspļaudīšanu, kādu trūkumu viņas izcieta, kad savu pārtikas kartīšu normas niecīgumā dalījās ar saviem vīriem, kuriem bija iedalītas ebreju, zemākas normas, kartītes, kamēr viņu āriskie fabrikas biedri saņēma piedevas par smagu darbu. Cik ļoti viņām bija jāsakopo visa sava dzīvotgriba, kad no apkaunojuma un mokošās nožēlojamības viņas

gulēja slimas, kad daudzās pašnāvības visapkārt vilinoši norādīja uz mūžīgu mieru, atbrīvojoties no gestapo¹³! Viņas zināja, ka pašu nāve neizbēgami aizraus līdzī arī vīru, jo dzīvesbiedrs ebrejs tieši no āriskās sievas siltā liķa tika aiztransportēts trimdā, no kuras neatgriezās. Kāds stoicisms, kāda milzīga pašdisciplīna gan bija nepieciešama, lai atkal un atkal uzmundrinātu pārgurušo, nomocīto, izmisušo. Visapkārt kaujas laukā sprāgstot šaviņiem, brūkošas patvertnes dārdoņā, pat karātavas uzlūkojot, vēl pastāv patētiskais moments, kas darbojas kā balsts – toties netīrās ikdienas nogurdinošajā pretīgumā, kurai nepārrēdzami sekos daudzas līdzīgas netīras dienas, kas uztur spēkus tad? Un šādā brīdī palikt stiprai, tik stiprai, lai varētu turpināt atbalstīt otru un arvien no jauna pārliecināt viņu, ka tā stunda nāks, ka ir pienākums to gaidīt; palikt stiprai tad, kad jāpaļaujas tikai uz sevi, savā nošķirtībā no citiem nelaimīgajiem, jo ebreju mājā¹⁴ nav kam palīdzēt, lai gan ir kopējs ienaidnieks un liktenis un viena valoda – tas ir heroisms, kas pārāks par jebkuru varonību.

Nē, Hitlera laikā varonības netrūka, taču pašā hitlerismā, hitleriešu kopienā ir bijis tikai āriskīgs, izkropļots un saindēts heroisms, pietiek atminēties pompozo kausu ordeņu skandināšanu, pietiek atminēties no pārmērīgiem slavinājumiem pietūkušos vārdus, atsaukt atmiņā nežēlīgās slepkavības...»

Vai varonību apzīmējošie vārdi ir iekļaujami *LTI* saimē? Patiesībā – jā, jo ar šiem vārdiem *LTI* ir pārpildīta un tie labi raksturo nacisma nežēlīgumu un rupjību. Tāpat tie ir cieši saistīti ar ģermāņu izredzētības slavinājumiem – viss heroiskais bija piederīgs vienīgi ģermāņu rasei. Un patiesībā – nē, jo visi kropļojumi un āriskības šai skanīgajai vārdu saimei pietiekoši bieži piemītuši jau pirms Trešā reiha. Bez šaubām, viens izteiciens ir jāiegrāmato kā specifiski nacistisks. Kaut vai mierinājuma dēļ, ko tas sniedza. 1941. gada decembrī Pauls K. reiz pārnāca no darba starojoss. Pa ceļam viņš bija lasījis ziņojumu par stāvokli frontē. «Āfrikā viņiem iet nožēlojami,» viņš teica. «Vai viņi patiesām paši to atzīst?» es jautāju. «Viņi taču parasti ziņo tikai par uzvarām.» Viņi raksta: «Mūsu varonīgie pulki». ««Varonīgie» izklausās pēc nekrologa, tici man.»

Kopš tā laika «varonīgie» ir daudz, daudz reižu izskanējis kā nekrologs un vienmēr tas tā arī ir bijis.

¹³ *Gestapo* (*Geheime Staatspolizei*) – Trešā reiha slepenpolīcija, kuras pamatuzdevums bija izsekot un vajāt nacistu režīma pretiniekus, citādi domājošos; nacistu terora simbols.

¹⁴ Ebreju māja – tā sauca namus, kuros tika izmītināti tikai ebreji.

I nodala

LTI

Bija *BDM*¹⁵ un *HJ*¹⁶ un *DAF*¹⁷ un neskaitāmi citi šādi saīsināti apzīmējumi.

Sākumā kā parodējoša spēle, drīzumā jau kā nepieciešams palīg-līdzeklis atmiņai, kā mezglis mutautiņā, un pavisam drīz – uz visiem posta gadiem – jau kā paš aizsargāšanās līdzeklis, kā uz sevi pašu vērstas *SOS* sauciens manā dienasgrāmatā parādās *LTI* zīme. Ļoti gudra zīme; Trešais reihis jau palaikam milēja pilnskanīgos svešvārdus: «garants» skan nozīmīgāk par «galvotāju» un «difamēt»¹⁸ iespaidīgāk par «nomelnot» (iespējams, ka ne jau katrs to saprot, un uz tādu tad arī tas īsti labi iedarbojas). *LTI* – *Lingua Tertii Imperii*, Trešā reiha valoda. Es tik bieži esmu domājis par kādu senu berliniešu anekdoti, iespējams, tā atradās manā skaisti ilustrētajā «Gläsbrennerā», Marta revolūcijas asprāšu grāmatā¹⁹ – taču kur gan palikusi mana bibliotēka, lai es varētu to noskaidrot? Vai ir kāda jēga par tās atrašanās vietu interesēties gestapo? «...Tēti,» tā tad kāds zēns cirkā

¹⁵ *BDM* (*Bund Deutscher Mädel* – Vācu meiteņu savienība) – masu organizācija, kas darbojās militarizētās nacionālsociālistu jauniešu organizācijas *Hitlerjugend* sastāvā divās vecuma grupās: meitenes no 10 līdz 14 gadiem un meitenes no 15 līdz 21 gadam.

¹⁶ *HJ* (*Hitlerjugend* – Hitlera jaunatne) – militarizēta nacionālsociālistu jauniešu organizācija ar divām vecuma grupām: zēni no 10 līdz 14 gadiem un zēni no 14 līdz 18 gadiem.

¹⁷ *DAF* (*Deutsche Arbeitsfront*) – organizācija, ko 1933. gadā pēc Hitlera nākšanas pie varas izveidoja likvidēto arodbiedrību vietā.

¹⁸ Difamācija (latīņu val. *diffamare* – izplatīt ļaunas valodas, celt neslavu) – personas cieņu aizskarošu ziņu izplatīšana; neslavas celšana.

¹⁹ Ādolfs Gläsbrenners (1810–1876) – vācu žurnālists, rakstnieks, humorists, satīriķis; domāts kāds no Ā. Gläsbrennera izdevumiem, kuros atspoguļots Vācijas revolūcijas sākums – 1848. gada marts.

jautā, «ko tas cilvēks ar kārti dara uz virves?» – «Dumjais puika, tā taču ir līdzsvara kārts, pie tās viņš cieši turas.» – «Ai, tēti, bet ja nu viņš to no- met?» – «Dumjais puika, viņš taču to tur cieši!»

Šajos gados mana dienasgrāmata arvien ir bijusi mana līdzsvara kārts, bez kuras es simtkārt būtu nogāzies. Nelabuma un bezcerības stundās, mehāniskā fabrikas darba bezgalīgajā vienmuļībā, pie slimu un mirēju gul- tām, pie svaigajām kapu kopiņām, nospiebtībā, galēja negoda brīžos, ar fiziski pagurušu sirdi – man vienmēr ir palīdzējusi šī prasība sev pašam: novēro, pēti, iegaumē, kas notiek, rīt tas jau izskatīsies savādāk, rīt tu to izjutīsi jau savādāk; paturi prātā tieši tā, kā tas dots un darbojas patlaban. Un ļoti drīz šis uzmundrinājums nostādīt sevi pāri situācijai un saglabāt iekšējo brīvību sakausējās vienmēr iedarbīgā slepenā formulā: *LTI, LTI!*

Pat tad, ja es būtu nodomājis (tas, protams, tā nav) laist klājā visu tā laika dienasgrāmatu ar visiem to dienu notikumiem, par virsrakstu es izvē- lētos šo zīmi. To varētu uztvert kā metaforu. Jo tāpat, kā parasts runāt par kāda laika, kādas zemes seju, tāpat savu laikmetu izsaka šī laikmeta valoda. Viss, kas saistīts ar Trešo reihu, runā šausalīgi vienveidīgi: gan pompozo celtņu un to drupu bezgalīgais lielīgums, gan kareivju tips, trieciennieki un esesieši, kas uz allaž atšķirīgiem un vienmēr vienādiem plakātiem tika iemūžināti kā ideālie varoņi, gan autoceli un masu kapi. Tas viss ir Trešā reiha valoda, un, saprotams, par to visu runāts arī šajās lappusēs. Taču, ja kāds ir strādājis savā profesijā gadu desmitus un strādājis ļoti labprāt, tad tas viņu ir veidojis spēcīgāk nekā jebkas cits, tādēļ gan burtiski, gan pār- nestā filoloģiskā nozīmē – tā bija Trešā reiha valoda, pie kā es cieši turējos un kas kalpoja man par līdzsvara kārti cauri desmit fabrikas stundu vien- muļībai, cauri kratīšanas briesmām, apcietinājumiem, pāridarījumiem utt., utt.

Arvien no jauna tiek citēts Taleirāna²⁰ izteikums, ka valoda ir radīta, lai noslēptu diplomāta (vai vispār viltīga un slīpēta cilvēka) domas. Taču pareizi ir tieši pretējais. To, ko kāds ar nodomu vēlas apslēpt, vai nu no citiem, vai nu no sevis paša, lai tas arī būtu sevī neapjaustais, – valoda visu izceļ dienas gaismā. To arī nozīmē sentence *le style c'est l'homme*²¹; cilvēka izteikumi var būt melīgi – valodas stilā viņa būtība atklājas neaizplīvurota.

Savādi man ir klājies ar šo īsto (filoloģiskā nozīmē īsto) Trešā reiha valodu.

²⁰ Šarls Moriss de Taleirāns-Perigors (1754–1838) – franču diplomāts un valstsvīrs.

²¹ Stils, tas ir cilvēks (franču val.).

Pašā sākumā, kamēr es vajāšanu vēl nejutu vai gandrīz nejutu, es vēlējos šo valodu dzirdēt pēc iespējas mazāk. Man pilnīgi pietika ar skatlogiem, plakātiem, brūnajām uniformām, karogiem, Hitlera sveicienam paceltajām rokām, vienādi apcirtajām Hitlera ūsiņām. Es ierakos savā profesijā, es lasīju lekcijas un krampjaini centos neievērot arvien tukšākos solus savā priekšā, visiem spēkiem nodarbodamies ar savu astoņpadsmitā gadsimta franču literatūru. Kādēļ gan, lasot nacistu rakstus, lai es vēl vairāk saindētu savu dzīvi, ko man jau tā bija saindējusi vispārējā situācija? Ja nejausības vai kļūdas dēļ man rokās tomēr nonāca kāda nacistu grāmata, tad pēc pirmās rindkopas es to nometu malā. Ja kaut kur uz ielas dārdēja firera vai viņa propagandas ministra balss, es apgāju skaļruni ar lielu likumu, bet, lasot avīzi, es bailīgi centos no runu, komentāru un rakstu pretīgā viruma izmaksākerēt kailus faktus, lai gan arī savā kailumā tie tāpat bija bezcerīgi. Un tad, kad ierēdņu vidū notika tīrīšana un es pazaudēju savu pasniedzēja vietu, sākumā es centos no tagadnes pilnīgi norobežoties. Augstprātīgi noniecinātie un nemodernie apgaismotāji, Voltērs, Monteskijs un Didro vienmēr it bijuši mani miluļi. Tagad nu es varēju visu savu laiku un darbaspējas veltīt manam jau samērā apjomīgajam opusam²²; kas attiecas uz astoņpadsmito gadsimtu, tad Drēzdenes Japāņu pili²³ es jutos kā niere taukos; neviena vācu vai pat Parīzes Nacionālā bibliotēka nevarētu mani apkalpot labāk.

Taču tad mani skāra aizliegums izmantot bibliotēkas, tādējādi izsitot no rokām manu mūža darbu. Tad sekoja izraidīšana no manas mājas, un tad viss pārējais – katru dienu kas jauns. Tagad līdzsvara kārts kļuva par manu visnepieciešamāko rīku, laikmeta valoda – par manu interešu galveno objektu.

Es arvien rūpīgāk vēroju, kā sarunājās strādnieki fabrikā un kā izteicās gestapo nevēri, un kā izsacījās mūsu «zooloģiskā dārza» ebreju krātiņos. Īpašas atšķirības nebija vērojamas; nē, vispār nekādas. Nešaubīgi, vienu paraugu vadītāji bija visi, piekritēji un pretinieki, ieguvēji un upuri.

Es centos fiksēt šos paraugus, un zināmā mērā tas bija ļoti vienkārši, jo viss, kas Vācijā tika iespiests un runāts, bija normēts partijas dienestu vadībā. Kas kaut kādā veidā atšķīrās no pielautās formas, atklātībā neparā-

²² Domāts Viktora Klemperera darbs «Francijas literatūras vēsture 18. gadsimtā» («*Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert*», 2 Bd., 1954/1966).

²³ Drēzdenes Japāņu pils – viena no Saksijas kūrfirstu pilīm, kas kopš 18. gadsimta beigām kalpoja par sabiedrisku ēku, kurā bija arī bibliotēka.

dījās; grāmatas un avīzes, veidlapas un iestāžu sarakste – viss peldēja tajā pašā brūnajā mērcē, un ar šo rakstu absolūto viendabību izskaidrojama arī runas veida vienādība.

Taču ja tūkstošiem citu cilvēku priekšraksti neko īpašu nenozīmēja, tad man starp tiem atrasties bija ārkārtīgi grūti un vienmēr bīstami, un dažreiz pat pilnīgi neizturami. Zvaigznes nēsātājam jebkuru grāmatu, žurnālu un avīžu pirkšana, arī izsniegšana uz laiku bija noliegta. Tas, ko slepus glabāja mājās, nozīmēja briesmas; to noslēpa zem skapjiem un paklājiem, uz krāsnīm un aizkaru stangām, vai arī turēja pie ogļu krājumiem kā iekuru. Tamlīdzīgi paņēmieni gan palīdzēja tikai tad, ja paveicās.

Ne reizi, visas manas dzīves laikā, ne reizi, man galva nav tā dunējusi kā no Rozenberga mīta²⁴. Ne tādēļ, ka tā būtu sevišķi dziļdomīga, grūti saprotama vai dvēseli aizgrābjoša lasāmviela, bet gan tādēļ, ka Klemenss vairākas minūtes man dauzīja ar sējumu pa galvu (Klemenss un Vēzers bija Drēzdenes ebreju bendes, pazīstami kā «sitējs» un «splāvējs»). «Kā tu, žīdu cūka, iedrošies lasīt tādu grāmatu?» brēca Klemenss. Tas viņam likās kā svētuma apgānīšana. «Kā tu vispār uzdrīksties glabāt grāmatu no maksas bibliotēkas?» Tikai tas, ka sējums bija izdots uz dzīvesbiedres – ārietes vārda, un arī tas, ka grāmatā ielikta lapiņa ar piezīmēm tika saplēsta neizlasīta, mani toreiz izglāba no koncentrācijas nometnes.

Viss materiāls bija jāsgādā pa aplinkus ceļiem, tas bija jālieto slepus. Un cik daudz ko es nevarēju iegūt nekādā veidā! Jo tur, kur es vēlējos ķerties pie kāda jautājuma pašiem pamatiem, kur man, īsi sakot, bija nepieciešams speciāls zinātniskais materiāls, maksas bibliotēkas man nepalīdzēja un publisko bibliotēku durvis bija slēgtas.

Varbūt kāds iedomājas, ka manas specialitātes kolēģi vai vecākie skolnieki, kuri jau bija paspējuši ieņemt kādus amatus, man palīdzēja šajā nelaimē, kļūstot par starpniekiem informācijas aprītē? Pasarg' Dievs! Tā būtu bijusi īpaša drosmes un pašizliedzības izpausme. Ir kāds jauks sens franču pants, kuru bieži citēju no katedras, taču tikai vēlāk, kad biju bez katedras, izjutu to pa istam. Nelaimē nonācis dzejnieks sērīgi atminas

²⁴ Alfrēds Rozenbergs (1893–1946) – viens no galvenajiem nacisma ideologiem, Hitlera vietnieks nacionālsociālistu partijas biedru morālajā un ideoloģiskajā sagatavošanā un ārpolitiskā dienesta vadītājs; no 1940. gada okupēto austrumu teritoriju reihministrs; dzimis Tallinā, baltvācu tirgotāju ģimenē, neilgu laiku pirms Pirmā pasaules kara mācījies arī Rīgā. «Rozenberga mīts», tālāk tekstā arī «Divdesmitā gadsimta mīts» – domāta viņa grāmata «20. gadsimta mīts» («*Mythus des 20. Jahrhunderts*», 1930).

daudzos *amis que vent emporte, et il ventait devant ma porte*, «draugus, kurus aiznesis vējš, un durvju priekšā atkal staigā vējš.» Taču es nevēlos būt netaisns, es atradu uzticīgus un drosmīgus draugus, taču viņu vidū nebija neviena no manas zinātnes, ne arī blakusspecialitātēm.

Tā manos pierakstos un izrakstos arvien atrodamas šādas piezīmes: «Vēlāk noskaidrot!...» «Vēlāk papildināt!...» «Vēlāk atrisināt!...» Un tad, kad cerība piedzīvot šo «vēlāk» mazinājās: «To vajadzētu izdarīt vēlāk...»

Šodien, kad šis «vēlāk» vēl nav gluži tagadne, taču kuru katru brīdi par tādu kļūš, jo grāmatas atkal atgriežas no gruvešiem (un bez sirdsapziņas pārmetumiem drikst no līdzcēlāju *vita activa*²⁵ atgriezties darba kabinetā), šodien es zinu, ka nebūšu tomēr spējīgs savus novērojumus, savas pārdomas un jautājumus par Trešā reiha valodu no uzmetumam līdzīgā stāvokļa pārveidot pabeigtā zinātniskā darbā.

Šim nolūkam būtu nepieciešamas lielākas zināšanas un arī vairāk dzīvei atvēlētā laika, nekā tas ir man, nekā tas ir (pagaidām) jebkuram atsevišķam cilvēkam. Jo jāveic liels pētniecisks darbs visdažādākajās nozarēs; ģermāņu un romāņu, angļu un slāvu valodu speciālistiem, vēsturniekiem un ekonomistiem, juristiem un teologiem, tehniķiem un dabaszinātniekiem viņu ekskursos un arī disertācijās būs jārisina ļoti daudzas atsevišķas problēmas, līdz kāds drošs un vispusīgi apdāvināts prāts iedrošināsies attēlot *Lingua Tertii Imperii* pilnīgi, vislielākās nabadzības un vislielākās pārpilnības kopumā. Taču pirmā saskarsme un izvaicāšana par lietām, kuras vēl nav iespējams nofiksēt, jo to plūdums nav vēl rimis, pirmās stundas darbs, kā teiktu francūži, tomēr vienmēr noderēs nākamajiem īstajiem pētniekiem, un es ticu, ka viņiem būs derīgi aplūkot pētāmo objektu pus-pabeigtas metamorfozes stāvoklī, daļēji kā konkrētu notikumu atstāstījumu un daļēji kā zinātnisku apceri jēdzienu pasaulē.

Taču, ja manas publicēšanās mērķi ir šādi, kādēļ gan es filologa piezīmju burtņīcu nenododu atklātībai tādu, kāda tā varētu būt izlobījusies no grūto gadu personīgās un vairāk aptverošās dienasgrāmatas? Kādēļ gan šis un tas ir apvienots pārskata veidā, kādēļ tik bieži toreizējam skatījumam pievienojas šodienīgais, pēchitlera laikmeta skatījums?

Es vēlētos to paskaidrot sīkāk. Runa ir par noteiktu tendenci, un man ir ne vien zinātniski, bet arī audzinoši mērķi.

Šobrīd daudz runā par fašisma gaisotnes iznīdēšanu, un daudz arī tiek darīts, lai tas notiktu. Norit tiesas prāvas, tiek sodīti kara noziedznieki,

²⁵ Šeit: aktīvā darbība (latīņu val.).

«sīkie *Pg*²⁶» (Ceturta reiha valoda!) tiek atbrīvoti no amatiem, no apgrozības izņemtas nacionālistiskās grāmatas, pārdēvēti Hitlera laukumi un Gēringa²⁷ ielas. Tiek izcirsti Hitlera ozoli. Taču liekas, ka Trešā reiha valodai ir raksturīgi izteicieni, kas izdzīvo; tie ir iegrauzušies tik dziļi, ka, šķiet, vēl ilgi būs vācu valodas sastāvdaļa. Piemēram, cik daudzas reizes pēc 1945. gada maija – radiatorunās, kaismīgos antifašistiskos mītiņos – es esmu dzirdējis pieminam demokrātijas «raksturīgās» iezīmes vai «kaujiniecisko» būtību! Tie ir no *LTI* centrālo izteicienu grupas, jeb – Trešajā reihā teiktu: «Pēc pašas būtības.» Vai tas ir pedantiskums, kas liek man šeit apstāties, vai arī izpaužas skolmeistars, kas slepus tup katrā filologā?

Šo jautājumu es gribētu noskaidrot ar otra jautājuma palīdzību.

Kas bija visietekmīgākais hitlerisma propagandas līdzeklis? Vai tās bija atsevišķas Hitlera un Gebelsa runas, viņu izteikumi par vienu vai otru parādību, kūdīšana pret židiem un boļševikiem?

Nekādā ziņā, jo masās daudz ko nesaprata; šīs runas ar saviem mūžīgajiem atkārtojumiem cilvēkus garlaikoja. Cik bieži ēdnīcās (būdam vēl bez zvaigznes, drikstēju apmeklēt ēdnīcas), cik bieži vēlāk fabrikā, gaisa sardzes laikā, kad āriešiem bija sava un ebrejiem sava istaba, un āriešu istabā atradās radio (un apkure, un ēdiens), cik bieži es biju dzirdējis sitam uz galda kārtis un runājam par gaļas un tabakas devām, un kino tajā pašā laikā, kamēr pa radio gari un plaši aizgūtnēm runāja firers vai kāds no viņa paladīniem, bet avīzes pēc tam vēstīja, ka viņus uzklausījusi visa tauta.

Nē, ne atsevišķas runas, ne raksti vai skrejlapas, ne arī plakāti vai karogi paliekošu iespaidu neatstāja, to nepanāca nekas tāds, kas domās vai jūtās būtu aptverams apzināti. Nacisms iesūcās puļā miesā un asinīs ar atsevišķiem vārdiem, izteicieniem, teikuma formām, ko tas uzspieda atkārtojumu miljonos un kas tika pārņemts mehāniski un neapzināti. Ir pieņemts Šillera distihu²⁸ par «izglītoto valodu, kas raksta un domā tavā vietā» uztvert kā tīri estētisku, var pat teikt – kā miermīlīgu. Izdevies pants, kas sarakstīts «izglītotā valodā», vēl neliecina par tā radītāja dzejas spēku; nav jau pārāk grūti izkoptā valodā izlikties par dzejnieku un domātāju.

²⁶ *Pg* (*Parteigenosse*) – nacionālsociālistu partijas (*NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*) biedru apzīmējums. *NSDAP* – 1920. gadā Hitlera dibinātā partija, kas 1933. gadā, nākot pie varas, izveidoja nacistu režimu Vācijā.

²⁷ Hermanis Vilhelms Gēringš (1893–1945) – «nacists Nr. 2», otrais ietekmīgākais Trešā reiha militārais un ekonomiskais vadītājs, Vācijas gaisa karaspēka virspavēlnieks.

²⁸ Citēts F. Šillera distihš: «*Weil ein Vers dir gelingt in einer gebildeten Sprache, / Die für dich dichtet und denkt, glaubt du schon Dichter zu sein?*» («*Dielettantš*»).